

MILOŠ MIKELN

Seveda nikoli nihče ni za bombe

»Kultura miru, za katero se zavzemamo, zahteva natančno poznavanje kompleksnih razlogov za vojaške spopade.«

Boris A. Novak, *Balkanizacija sveta*, Sodobnost 7-8/1999

Poleti 1999 se je naposled uresničila mrakobna napoved srbskega pesnika Milana Komnenića iz pomladi 1988, enajst let poprej, »če bo moral v prepad, bo srbski narod, tako kot pred pol stoletja, za seboj potegnil ves svet, ki je tako ravnodušen ob njegovi usodi«. Res je naposled »srbski narod potegnil za seboj ves svet«. Vendar zelo drugače, kakor si je Komnenić tedaj to predstavljal. »Zakaj knez Lazar ne gre še v Slavonijo, Liko, Dalmacijo, Hercegovino ...« je rekel pol leta za tistim (tednik *Intervju*, Beograd, 11. XI. 1988), ko so ob začetku »srbske vsenarodne preнове« nosili kosti kneza Lazarja slovesno po Srbiji. »Srbski narod« in »ves svet« sta se srečala in spogledala, ko so srbske vojske po pohodih v Slavoniji, Liki, Dalmaciji, Hercegovini (in še v Bosni, ki jo je M. K. leta 1988 štel toliko za svojo, da je niti omenil ni) dokončno preurejale Kosovo tako, da srbski narod ne bi moral v prepad.

Seveda smo leta 1988 vsi vedeli: Komnenićeve Slavonija, Lika in Dalmacija so pokrajine na Hrvaškem, štirinajstodstotna srbska manjšina na Hrvaškem živi sklenjeno v nekaterih občinah v Liki, v slavonskih vaseh kot druga ali tretja narodnostna skupina po moči za Hrvati in Madžari, sicer pa razkropljeno v hrvaških mestih – v Dalmaciji srbske manjšine skoraj ni –, v Hercegovini prevladujejo v treh vzhodnih občinah Srbi, v šestih zahodnih Hrvati. Kaj bo nastalo iz romanja kneza Lazarja po teh krajih in iz take »srbske vsenarodne preнове«, je bilo nam tu pač jasno.

Razumevanje pa smo imeli tudi za nakopičeno srbsko frustracijo: »Zatrto srbsko samozavedanje je ena najusodnejših napak vse povojne jugoslovanske politike. Tito, Kardelj, Bakarić in složno z njimi srbski politiki so šli predaleč v svojih prizadevanjih, da bi onemogočili ponovitev stare Jugoslavije, srbsko nadvlado, unitarizem in s tem huda nasprotja v državi in njen razpad. Ne le, da so budno prežali na morebitno takšno srbsko politiko, zatirali so tudi povsem normalne izraze srbskega samozavedanja in nacionalne samozavesti, celo v knjigah, filmih in pesmih. ... in so s protidemokratskim državnim udarom 1971/72 nato še ... za nadaljnjih dvajset let onemogočili normalni družbeni razvoj. V Srbiji se je zares upravičeno nabiral občutek, da ne smeš ... slaviti cerske bitke, starih vojevod,

starih kraljev in svetnikov, ne da bi ti očitali nacionalizem in razdiranje Jugoslavije; in v štiridesetih letih se je tega nabralo dovolj za izbruh in povodenj, ki ju zdaj doživljamo.« Tako sem pisal aprila 1989 v dolgem članku v *Nedeljskem dnevniku* pod značilnim naslovom *Hudo mi je za Srbe, da jih je to doletelo*.

Toda v istem članku sem tudi zapisal: »... sedanje vodstvo republike Srbije je izstopilo iz avnojske Jugoslavije. To zdaj ni več preizkus sožitja enakopravnih, temveč poskus nadvlade močnejšega, številnejšega. Legitimacija, ki si jo to vodstvo dnevno daje potrjevati pri svojem ljudstvu, in tudi to dobro poznamo od *circusa maximusa* do Nürnberških *parteitagov*, tega dejstva ne spremeni. Tudi če bi se komu tam posrečilo, da bi postal Tito in Draža Mihailović obenem, kar jih očitno kar nekaj poskuša ... oni so se odcepili ... In kaj zdaj? Na drugem koncu Jugoslavije smo se odločili za spoštovanje človekovih pravic in svoboščin, narodno suverenost in samoodločbo, svobodno politično združevanje, za pravno državo, za svobodni pretok v Evropo in v svet ... Prav, če mislijo, da je ono zanje boljše – zakaj pa ne. Mi bomo širili prostor demokracije in pluralizma, oni pa obdržijo svojo monolitnost, močno roko in kar še mislijo, da potrebujejo – zakaj pa ne, če je to po volji večine ljudstva tu in tam. Vprašanje je samo, ali je mogoča taka koeksistenca dveh političnih sistemov v eni državi ... Če koeksistenca ni možna, potem bo pa hudo. Potem bo, kot se reče, hudič mlade imel.«

Tako smo tu takrat že popolnoma jasno definirali politični razvoj v Srbiji kot klasično pot v fašizem. »Dvojno je gnojilo, iz katerega zraste tako gibanje ... Prvo je dolgotrajna in huda gospodarska kriza in stiska ... Drugo pa je občutek celega naroda (utemeljen ali z demagoško propagando lažno ustvarjen ...), da je ves narod zapostavljen, ponižan in izdan. Evropi se ne godi prvič v tem stoletju, da se iz te dvojne maternice skoti fašistično gibanje, ki zna z demagoško učinkovitimi gesli zvabiti večino svojega naroda na svojo stran ... Ljudem se sicer upirajo totalitaristične poteze takega gibanja, tako preprostemu občutku za pravico kot razumniški sposobnosti zaznavanja globljih tokov zgodovine – vendar jih nazadnje vzamejo v zakup spričo obetov, da bo naposled vendarle končana družbena kriza in narodu vrnjena samospoštovanje in samozavest. Ko spoznajo svojo zmoto, pa je prepozno in le slaba tolažba jim je, da voditeljem takih gibanj nazadnje vedno izstavi pravi račun zgodovina, kajti plačati mora vse take račune vedno ljudstvo.« Iz istega članka aprila 1989.

Že septembra 1988 je Janez Stanič v *Teleksu* zapisal, jasneje se ne da, »socialna in nacionalna demagogija, zastareli nacionalizem, temelječ na uniformirani homogenizaciji naroda, podžiganju sovraštva do drugih narodov in na čaščenju iracionalne nacionalne simbolike, brezosebni, v nepreglednih množicah tuleči kolektivizem, oboževanje od usode poslanega voditelja – vse to je Evropa že videla in občutila v dvajsetih in tridesetih letih tega stoletja in navsezadnje tudi razrešila, toda za ceno največje katastrofe v zgodovini človeštva. Ozivljanje dobro znanih populističnih, nacionalističnih, kulturnih in drugih demonov je kopanje prepada, na dnu katerega je krvava brozga diktature, državljanske vojne in vsakršnega nasilja.«

Nacionalboljševizem smo nekateri temu takrat rekli, v letih 1988 in 1989. Dobilo je pozneje še dosti drugih oznak.

Bogdan Bogdanović, arhitekt in nekdanji beograjski župan, od leta 1993 živi na Dunaju: »... od padca Rima do Pol Pota vemo, kaj je antiurbana mentaliteta, ki je naplavila na površje take kot Radovana Karadića, da so morala potlej najbolj trpeti ravno najbolj tolerantna, najbolj kozmopolitska mesta Vukovar, Mostar in Sarajevo.« Vidik urbanista.

Srbska sociologinja Milena Dragičević – Šešić: »Dinamika množice je pripeta na strast in verovanja, strast, ki pripelje do kolektivne opitosti ... Množice verjamejo v lastno nezmotljivost, s tem pa jo položijo pred noge svojemu vodji ... jih napolnjuje občutek, da bodo ob velikem vodji tudi same velike.« Sociološki vidik.

Srbski sociolog Nebojša Popov v brošuri *Srbski populizam*, posebni prilogi tednika *Vreme* maja 1993: »Opazovalec dogodkov v naši državi, pod vtisom nemoči, da bi zaustavili vojne strahote, se težko upre katastrofičnim predvidevanjem. Pomisel na to, da je Nemčija doživela preporod, obnovo gospodarstva, denacifikacijo in vzpostavilo demokracije šele po vojnem porazu nacizma in ogromnem trpljenju vsega nemškega naroda, se povezuje s pošastnimi vizijami.« Nočne more človeka, ki razume globlji tok sveta, maja 1993.

Preprosto si je zase stvar definiral mladenič iz Sarajeva, ki smo ga slišali na televiziji (lahko bi bil tudi on tisti, ki je ob velik grafit na neki bosenski pošti »ovo je Srbija« pripisal »budalo, ovo je pošta«, kot smo prav tako videli na TV) povedati, da med krvavim triletnim obleganjem ni dognal druge razlage za vse trpljenje svojega mesta kot vprašanje: »Budale jedne, zašto vi to pucate na nas?«

»Kompleksni razlogi« zadnjih balkanskih vojn so pač dognani. Srbski narod je v primežu hude gospodarske krize, v dolgotrajno akumulirani nacionalni frustraciji in v demagoško ustvarjeni politični anarhiji podlegel fašizmu. Nekateri zgodovinske, civilizacijske in socialne, mitske in druge okolnosti tega razvoja so deloma že raziskane, druge gotovo še bodo.

O zakonitostih vzpona in padca fašizmov pa tudi že nekaj vemo. Vsak fašizem se že med svojim nastajanjem spopade z »notranjim sovražnikom«, z nasprotniki svojega »vsenarnodnega preporoda« ali kakor že temu rečejo, ker v tem spopadu fašizem sploh dozori. Nato se, ko pride do polnega zagona, se pravi do obvladanja kritične mase svojega naroda, neizogibno usmeri v spopad z »zunanjim sovražnikom«, kajti »sovražnik« je fašizmu usojen, brez tega ga ni. Če je v tem drugem spopadu poražen, se lahko dogodi, da se zruši. Če ni, se fašistični režim utrdi, da bi se neizogibno znašel spet v novih spopadih, brez tega ne more obstati, v tretje v spopadu pač s svojo širšo okolico, v današnjih globalnih časih »z vsem svetom«. Če je poražen, se dežela lahko razmeroma naglo preobrazi. Če je samo izoliran kot bolnik v karanteni, počasi navznoter zgrije, dežela se preobrazi v hudih mukah.

Mehki mediteranski (po 9. 9. 1943 se v Italiji ni nihče več razglašal za fašista, razen seveda v severnem ostanku Mussolinijeve države) ali levantinski fašizem (na primer grški polkovniki) seveda ni tako trdnega ustroja kot kak nordijski

fašizem, nemški. Vendar je treba v spopadu z njim napeti vso moč, in to ne le proti vojaški sili, temveč proti vsemu ljudstvu oziroma narodovi »kritični masi«. Ni mogoče drugače spodrezati režimu korenin obstoja: odvrniti tako elite kot množic od njega. Ali če to ne, vsaj ljudstvu, zasvojenemu z demagoško ideologijo, onemogočiti, ko je pahnjeno v stisko in bedo, da bo režim še naprej učinkovito podpiralo.

Tako je bil na eni strani Mussolini ob podporo elite in množic že po izgubljenih pohodih v Etiopiji in Libiji, tam padlih vojaki, tudi to je bilo hudo, seveda, in bombardiranju nekaterih italijanskih mest. Grški polkovniki že celo po zgolj izgubljenem pohodu na Ciper. Na drugi strani pa so morali do tal pogoreti Hamburg, Berlin, Nürnberg in druga nemška mesta.

Ker drugače se fašizmu ne pride na kraj.

Mislím, da Boris A. Novak (recimo, da bi bil mogel od nekod s strani opazovati svetovni spopad s fašizmom v prvi polovici tega stoletja) ne bi vzkliknil, ko niso več goreli Varšava, Rotterdam, Beograd, Coventry, London, Kijev, temveč so se v ruševine sesedali Hamburg, Berlin, Nürnberg – res mislim, ne bi vzkliknil, zdaj pa nehajte, dosti je. Ker bi v živo videl: drugače se fašizmu ne pride na kraj. In imel bi še v živem spominu, da je dobrohotni humanistični pacifizem, nastal iz grozljivega opomina velikih morišč prve svetovne vojne, v tridesetih letih soomogočil, poleg drugih usodnejših faktorjev seveda, utrditev fašizma v Nemčiji.

Zdaj je, čeprav je vedel (ali ker je vedel) za Vukovar, Sarajevo in Srebrenico, Sarajevo je tudi zblíza in natančno poznal, vendar vzkliknil, ko niso več goreli Vukovar, Sarajevo in Srebrenica, temveč Kragujevac, Čačak in Beograd – vzkliknil je, nehajte, dosti je.

Ne verjame, ne more razumeti, srce mu ne da razumeti, da se drugače fašizmu ne pride na kraj?

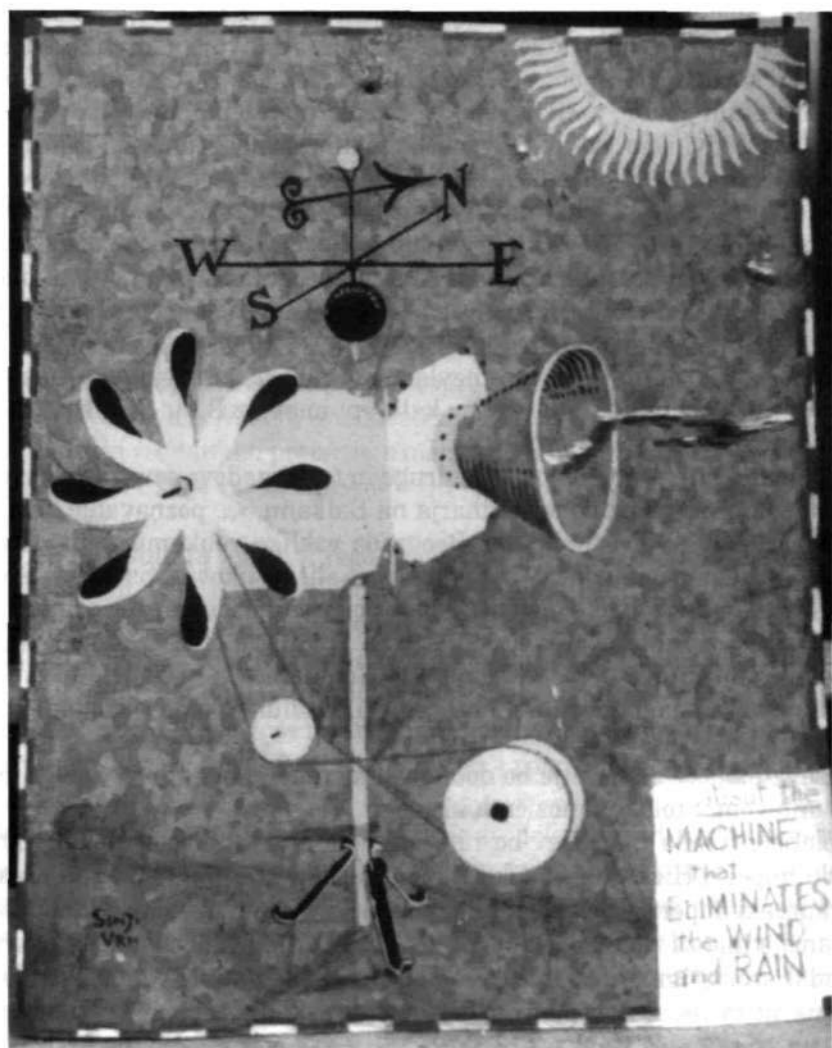
Vse, kar smo dvanajst let pisali o srbskem nacionalboljševizmu, populizmu, fašizmu, kakor ga pač kdo imenuje, ampak kaj to, kar smo tu na toplem pisali – vse, kar so te dežele pretrpele zaradi njega, vse to naj ne šteje? Bomb na Beograd pa ne?

Bomb na Beograd pa ne.

Balkanizacija, ki B. A. Novaka tako užali (»gospodje, nehajte že enkrat podcenjevati našo inteligenco!«), vse, kar se pod tem razume v leksikonih in kakor se kaže tudi drugod po svetu, ne zgolj na Balkanu, je čisto druga zadeva. To lahko funkcionira tudi samo zase, brez fašizma.

Mednarodno pravo je tretja druga zadeva. Kar pravi B. A. Novak, je res. Res je pa tudi, hvala bogu, da se mednarodno pravo razvija in izpopolnjuje. »Nevmešavanje v notranje zadeve ne sme več biti zlorabljeno kot ščit za diktatorje in morilce,« je pred generalno skupščino OZN rekel nemški zunanji minister Joschka Fischer, vse svoje politično življenje mirovnik, v tem pogledu gotovo duhovni sorodnik B. A. Novaka, če smem tako reči. Nakar je v intervjuju (*Der Spiegel*, 42/1999) spomnil na mednarodno konvencijo o genocidu: tudi to je mednarodno

pravo. »Kmalu nekoč se bo neki suvereni poglavar države po imenu Milošević moral zagovarjati pred mednarodnim sodiščem OZN.« In opomnjen na Čečenijo in Timor, misleč pa gotovo tudi na Tibet, Kurdistan in še kaj, je dodal, »...prav kakor v zasebnem življenju odločajo pri tem ne samo načela, temveč tudi možnosti,« namreč, »velike močne države, celo jedrsko oborožene, lahko samo silimo, ne moremo jih pa prisiliti, da spoštujejo človekove pravice. Odločamo se lahko samo od primera do primera. Dejstvo, da ne moremo zmeraj ukrepati, pa ne sme privedi do tega, da ne bi pomagali, kadar moremo.« Dodam, da šolanja v novem mednarodnem pravu vsekakor ne gre uvajati samo za nekdanji socialistični Vzhod in revni Tretji svet. Da pa to novo pravo res nastaja, z novim zagonom petdeset let po Nürnbergu, je dejstvo, hvala bogu, rečem še enkrat.

Saj nastaja iz istih novih vrednot tudi novo civilno pravo: v Avstriji, na primer, so pravkar z novim »zveznim zakonom o varstvu pred nasiljem v družini« radikalno posegli v sicer sveto – ravno v Avstriji še prav posebno – nedotakljivost privatnega stanovanja. Policija sme po prijavi ali po klicu na pomoč s silo vdreti v stanovanje in odstraniti nasilnika (v večini primerov alkoholiziranega moža) najprej za sedem dni, nato na zahtevo družine za tri mesece, in če medtem steče ločitveni postopek, vse do sodne razrešitve primera. Varstvo človekovih pravic dobiva prednost pred doslej nedotakljivo suverenostjo države ali nedotakljivo zasebnostjo in lastnino.

Pax Americana je četrta druga zadeva. Kakor B. A. Novaku tudi meni ni pogodu, da bo poslej edina preostala supersila po svoje urejala svet. Naj bo civilizacijsko še tako razvita, njena civilizacija gotovo ni vsem po pravi meri. In sploh ni rečeno, da je res toliko razvita: še ni trideset let od tega, ko je bila v ZDA črna delavka regularno sodno obsojena, ker je, utrujena in zgarana, sedla na prazen sedež v prednjem delu mestnega avtobusa, rezerviranem samo za belce. In četudi zakon, po katerem jo je sodišče obsodilo, ne velja več, so pa vendar vsi še živi, ona, potniki, ki so jo izgnali z vozila, sodnik, ki jo je obsodil, vsi so še tu in njihova miselnost gotovo tudi – pa nas bodo ti učili človekovih pravic? Ti urejali svet – kaj pa Vietnam itn. itn.? Da ne govorimo o, tudi v povsem mirnih časih, neizogibni težnji take sile, da vsiljuje vsem drugim svoje politične, gospodarske, kulturne in vsakršne druge interese, hote ali nehote. Pax Americana je velika preizkušnja za ZDA same in usodno vprašanje za mednarodno skupnost, Združene narode, regionalne skupnosti, kot Evropsko unijo in druge, pa tudi za mednarodne nevladne organizacije, recimo kulturne, kakor na primer Mednarodni P.E.N., v katerem imava z B. A. Novakom kar nekaj izkušenj, dobrih in slabih.

Z bombami na Srbijo imajo vse te druge in tretje zadeve seveda veliko opravi. Ampak spočetje ognjenega viharja na Balkanu, »... poznavanje kompleksnih razlogov«? Milijon ljudi sredi Beograda vzklika velikemu vodji »Hočemo oružje!« in »Idemo na Kosovo!« in on jih dobro sliši. Vukovar, Sarajevo, Srebrenica, Kosovo, četrt milijona mrtvih, šeststo porušenih mošej in večina ne v bojih, temveč potlej z buldožerji, koncentracijska taborišča, stotine množičnih grobov, dva milijona brezdomcev vzdolž vse Komneničeve maršrute in polovica njih se naposled nagnete v lastni beograjski pašaluk – in po vsem tem je »Milošević produkt Nata«?

Naše iztekajoče se stoletje bo dobilo veliko imen, nekaj jih že ima. Stoletje svetovnih vojn. Stoletje množičnih ideologij.

Stoletje razpada imperijev bo tudi eno kar pravih. Dve svetovni vojni za nemški imperij. Hirošima za pokop japonskega. S kakšnimi mukami je razpadel francoski imperij, Dien Bien Phu, alžirska vojna, atentati na De Gaulla, pa se Francija ima za zibelko demokracije – potlej niti ni čudno, da je tako krvavo razpadal srbski imperijček? Kako dolgo in s kakšnimi žrtvami, mogoče celo spet enkrat za ves svet, bog ne daj, bo umiral ruski imperij, ki je razpadati šele začel, na vrsti je šele Kavkaz?

Srbija je zdaj bolnik v karanteni, počasi gnije, ampak tudi išče pot v demokracijo. Vodnikov za to pot se ji veliko ponuja, ja, demokracija, vemo, kje je to, ja, vemo, kako se tja pride, saj mi smo demokrati. Tisti, ki so najmanj demokrati, so v tem najglasnejši, to je vedno tako. Kako jih bodo razločili med seboj? Na prave in zlagane demokrate?

Ko si bodo začeli zastavljati prava vprašanja, ne več zlagana. Zelo neprijetna, ampak tako to pač je, po tako siloviti in krvavi »pijanki« je tudi maček neznosno hud.

Kaj bi bilo treba storiti pred desetletji, ko so se iz albanske populacijske premoči na Kosovu izlegli tudi vsakršni pritiski na tamkajšnje Srbe in jih silili v izseljevanje, kako naj bi takrat ravnala Srbija? Kako smo takrat gledali na dva milijona svojih albanskih sodržavljanov, na svoje Šiptarje, in kako sploh Srb gleda na Albance zadnjih dvesto let? Ali je bil odvzem delne suverenosti (iz leta 1974) Kosovu leta 1989 pravilno dejanje? Ali je bil izgon Albancev iz javnih služb, šol, bolnišnic, uradov v naslednjih letih, odkrita uvedba prave segregacije in apartheida na Kosovu, dober ukrep? Kaj mislimo o uničevanju albanskih vasi pred napadi Nata na Srbijo in kaj o milijonskem izgonu in množičnih pobojih med napadi? So bili to zločini? Kaj naj stori Srbija z ljudmi, ki so to počeli? Kako gledamo na Albance zdaj, kaj zdaj mislimo o svojih Šiptarjih, na Kosovu in drugod po Srbiji? Seveda so tudi Albanci marsikaj počeli, seveda tudi nje čakajo taka vprašanja, ampak zdaj se ne izgovarjajmo nanje, mi si moramo priti na jasno zase. Kaj mislim o Vukovarju, Sarajevu in Srebrenici? Ali sem bil na tistih milijonskih zborovanjih v Beogradu, ko smo slavili rešitelja Srbije Miloševića? In na kosovskem Gazimestanu leta 1989? Zakaj? Kaj zdaj mislim o tedanji »srbski vsenarodni prenovi«, o memorandumu srbske akademije in vsem drugem, s čimer se je vse to začelo?

Ja, tako gre to.

Od zunaj, namesto njih jim tega nihče ne bo naredil. Balkan je predaleč in povsod obenem. Srca Balkana, »Srbije ne bo nihče denacificiral. Nobena njenih žrtev nima moči za to. Nekdanji denacifikatorji srca Evrope leta 1945, tudi če zdaj o Balkanu vedo, kar leta 1990 niso, pa nimajo časa za to, imajo polne roke svojih opravkov. In kaj more storiti Srbija sama s seboj? Opeteka se, zapeljana, zmedena, na križpotjih svoje duše izgubljena v megli starih in novih bitk. Še dolgo ne bo razumela, kam potujejo časi, kam gre svet,« ponovim iz Sodobnosti 8–9/1998.

Ja, tako je to.

Še vedno mi je hudo za Srbe, da jih je to doletelo. Od začetka do konca. Seveda nikoli nihče ni za bombe. In seveda mir ni mogoč brez »natančnega poznavanja kompleksnih razlogov za vojaške spopade«. Prav v tem pogledu pa Novakova »Balkanizacija sveta« ni dobro znamenje: če si že tu tako razlagamo, zakaj, od kod in po kom toliko smrti in toliko ruševin, potem tam zares prav ničesar ne morejo razumeti, zapeljani, zmedeni, izgubljeni v dimu in čadu svojih starih in novih bitk.

